

HANS JONAS : Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Έχει δικαιώματα η μελλοντική Ανθρωπότητα?

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΡΠΟΥΖΟΣ

Σχετικά με το έργο του Hans Jonas , *The Principle of Responsibility* (1979)

Δεν φαίνεται πολύ σοβαρό, εκ πρώτης όψεως, να υποστηρίζουμε ότι η «ανθρωπότητα που θα έρθει» μπορεί να έχει δικαιώματα. Η απλή κοινή λογική θα υποστηρίξει ότι αυτό που δεν υπάρχει – ή αυτό του οποίου η ύπαρξη είναι προβληματική – δεν μπορεί να έχει δικαιώματα. Μόνο φυσικά ή νομικά πρόσωπα ικανά να τα διεκδικήσουν, δηλαδή να τα διεκδικήσουν με υποκείμενα ή φορείς που έχουν τη σχετική υποχρέωση να τα προστατεύσουν, μπορούν να επωφεληθούν από τα «δικαιώματα», με τη στενή έννοια αυτού του όρου. Αυστηρά μιλώντας, επομένως, ούτε τα συλλογικά όντα (ζωικά είδη) ούτε τα πράγματα (δέντρα, βράχοι κ.λπ.) ούτε τα «όντα της λογικής» («ανθρωπότητα») δεν μπορούν να έχουν δικαιώματα: εκτός εάν συγχέονται τα νόμιμα δικαιώματα. (πράγμα που συνεπάγεται νόμο και κύρωση) και ηθικό δικαίωμα που είναι μόνο μια απροσδιόριστη απαίτηση, και επομένως αμετάφραστη σε νομικούς όρους (όπως το δικαίωμα των παιδιών να αγαπιούνται για παράδειγμα...). Ή για να το θέσω διαφορετικά: δεν μπορεί να υπάρξει δικαίωμα χωρίς σύμβαση τουλάχιστον σιωπηρή, τουλάχιστον δυνητική, και χωρίς αμοιβαιότητα συμφωνημένη μεταξύ όλων των συμβαλλόμενων μερών. Για όλους αυτούς τους λόγους, η «ανθρωπότητα που θα έρθει», ή οι επόμενες γενιές, δεν μπορούν να είναι «υποκείμενα» οποιασδήποτε αξίωσης, οποιασδήποτε απαίτησης και δεν μπορούν, αυστηρά μιλώντας, να διεκδικήσουν τίποτα. Ή, για να το θέσω αλλιώς: γιατί να επιβάλλω οποιονδήποτε περιορισμό στις επιθυμίες μου από την έγνοια για τους απογόνους που δεν είναι δική μου ευθύνη και για τους οποίους δεν έχω καμία χρησιμότητα;

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι διατριβές του H. Jonas και οι συζητήσεις γύρω από το έργο του θα φαίνονται σε πολλούς ως αδρανείς ή και επικίνδυνες εικασίες («Επιστροφή της ηθικής, ή επιστροφή ενός θλιβερού και περιορισμένου σκοταδισμού, μιας φανατικής τεχνοφοβίας;... Η Το βιβλίο του Jonas είναι στην πραγματικότητα ένα τρομακτικό βιβλίο» γράφει ο JP Séris στην *τεχνική La*).

Ωστόσο, οι νοοτροπίες έχουν εξελιχθεί. **Όχι μόνο διάβασαν τα κείμενα του Χανς Γιόνας** ένας συγκεκριμένος αριθμός φιλοσόφων και, χωρίς να εμείνουν σε ορισμένες από τις ιδέες

του, έλαβαν υπόψη τους το επιχείρημά του. Αλλά και οι νομικοί είναι αυτοί που, σε διεθνές επίπεδο, σήμερα λαμβάνουν υπόψη τα δικαιώματα της «ανθρωπότητας» από τη μία. από την άλλη πλευρά. Η έννοια του «διεθνούς εγκλήματος» (International Law Commission, άρθρο 19, 1976), αυτή της «κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας» και ιδιαίτερα αυτή του «εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας» οδηγεί τους νομικούς θεωρητικούς να θεωρήσουν ότι υπάρχουν διεθνείς υποχρεώσεις έναντι της ανθρωπότητας ως ένα σύνολο, και όχι μόνο προς μεμονωμένα πρόσωπα. Οι έννοιες των «εγκλημάτων χωρίς θύματα» (πολύ σοβαρή και μη αναστρέψιμη βλάβη στο περιβάλλον, σκόπιμη καταστροφή τραπεζών γονιδίων, κ.λπ.) και εκείνες των «αβλαβών εγκλημάτων» (όπως η οδήγηση υπό την επήρεια μέθης) έχουν πλέον καθιερωθεί. Το έργο ενός Αμερικανού νομικού, του E. Brown Weiss, *Justice for Future Generations* (1993), εξηγεί και ολοκληρώνει μια πολύ γενική εξέλιξη της νομικής θεωρίας που αποτελεί επανάληψη, στη δική της σφαίρα, των προειδοποιήσεων που εκτοξεύτηκαν εδώ και είκοσι χρόνια από τους φιλοσόφους όπως ο H.Jonas, ο C.Castoriadis ή σήμερα ο Paul Ricoeur ή ο Vaclav Havel που έγραψε από την πλευρά του το 1991: «Χωρίς μια παγκόσμια επανάσταση στη σφαίρα της ανθρώπινης συνείδησης, τίποτα δεν μπορεί να αλλάξει θετικά ακόμη και στη σφαίρα της ανθρώπινης ύπαρξης. και η πορεία του κόσμου μας προς την κοινωνική, οικολογική και πολιτιστική καταστροφή είναι μη αναστρέψιμη» (Ομιλία στο Αμερικανικό Κογκρέσο).

Μια «άνευ προηγούμενου μετάλλαξη της ανθρώπινης δράσης».

Το 1979, ο Hans **Jonas** δημοσίευσε την *Αρχή της Ευθύνης*, ως απάντηση στην *Αρχή της Ελπίδας* του Ernst **Bloch**. Η πίστη στην πρόοδο, δηλαδή η ουτοπία του αόριστου, και αναγκαστικά θετικού, μετασχηματισμού της φύσης και του ανθρώπου είχε την ημέρα της: ο H. Jonas αναλαμβάνει την επίδειξη, η οποία μας οδηγεί να αμφισβητήσουμε, όπως θα δούμε, τα περισσότερα των αξιωμάτων της «νεωτερικότητας». Όλοι γνωρίζουμε πλέον ότι οι φυσικοί πόροι δεν είναι ανεξάντλητοι. Αλλά ο Jonas προχωρά πολύ παραπέρα: επιβεβαιώνει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται στα πρόθυρα να γίνει ο χειρότερος εχθρός του ανθρώπου («διατρέχουμε μόνιμο κίνδυνο συλλογικής αυτοκαταστροφής»). Υπάρχει κι άλλο: ο διαχωρισμός Είναι και Αξίας («μόνο ο άνθρωπος είναι ο δημιουργός των αξιών», «τίποτα δεν αξίζει έξω από τον άνθρωπο» επαναλαμβάνουμε σήμερα χωρίς δισταγμό) στον οποίο βασίζεται η «πίστη» των σύγχρονων, σύμφωνα με τον H.Jonas, να τεθεί υπό αμφισβήτηση, κάτι που απαιτεί μια σαφή και ρητή μεταφυσική. Σε αντίθεση με όλη τη σύγχρονη φιλοσοφία, ιδιαίτερα την αποδόμηση, ο Hans Jonas τολμά να θέσει για άλλη μια φορά το ερώτημα της αξίας του Είναι.

Το σημείο εκκίνησης της θεωρίας του είναι, ωστόσο, μόνο μια απλή παρατήρηση, αυτή της πλήρους αντιστροφής των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου και φύσης: για πολύ καιρό η φύση ήταν το αμετάβλητο πλαίσιο, προστατευτικό ή απειλητικό, της ανθρώπινης ζωής. . Σήμερα η τεχνολογική δύναμη έχει κάνει τη φύση «μεταβλητή κατά βούληση», στη συνέχεια την έχει κάνει «ένα εύθραυστο και απειλούμενο ον», το οποίο, όπως ένας άνθρωπος, ή μάλλον, σαν παιδί, μπορεί στο εξής να θεωρείται αντικείμενο ευθύνης. Είμαστε πράγματι μάρτυρες μιας «άνευ προηγούμενου μετάλλαξης» στην ανθρώπινη δράση, για την οποία είναι καιρός να συνειδητοποιήσουμε: δεν είναι πλέον βέβαιο ότι η ανθρωπότητα θα βρει τις προϋποθέσεις για την επιβίωσή της αύριο. Εξ ου και η ανάγκη που βρισκόμαστε σήμερα να αναρωτηθούμε –

τουλάχιστον- το εξής ερώτημα: θέλουμε ακόμα αυτό το εύθραυστο και απειλούμενο μέλλον; Ή θα πλύνουμε τα χέρια μας από αυτό; Μετά από όλα, η πρόταση «Μετά από εμάς η πλημμύρα...» μπορεί κάλλιστα να δικαιολογηθεί. Μπορώ να προτιμήσω την καταστροφή του κόσμου από μια γρατσουνιά στο μικρό μου δάχτυλο, παρατήρησε ήδη **ο Χιουμ** στην εποχή του...

Η προβληματική επιβίωση της ανθρωπότητας

Ο Hans **Jonas** πιστεύει αντίθετα ότι η «ευθύνη» απέναντι στην μελλοντική ανθρωπότητα είναι σήμερα μια αρχή (και όχι μια απλή αρετή...) δηλαδή το ίδιο το θεμέλιο μιας εντελώς νέας αντίληψης για την ηθική. Η ευθύνη δεν νοείται πλέον με τους κλασικούς νομικούς όρους της: το να είναι κάποιος υπεύθυνος για τις πράξεις του, με τη συνήθη έννοια, σημαίνει ότι μπορεί να διεκδικήσει την πατρότητά τους, δηλαδή να απαντήσει για αυτές, ιδίως με τη μορφή αποζημίωσης («υπευθυνότητα-λογοδοσία»). Η ευθύνη κατά τον Jonas είναι, αντίθετα, μια ηθική και μεταφυσική ιδέα. Ευθύνη για τους άλλους - δηλαδή η υποχρέωση που βρίσκομαι να λογοδοτώ για τους άλλους, ακόμα κι αν δεν με υποχρεώνει κανένας νόμος να το κάνω - και ευθύνη για το μέλλον, δηλαδή ευθύνη ως ανησυχία, ή ακόμα και ανησυχία, και όχι ως ικανότητα ή προθυμία να αναλάβω δράσεις ή έργα στα οποία θα ήμουν συμβαλλόμενο μέρος. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ευθύνη δεν είναι αποτέλεσμα της αυτονομίας, είναι το θεμέλιο της. Ούτε είναι ένα ιδιαίτερο ή δευτερεύον χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας: αντιθέτως, αποτελεί το διακριτικό της σημείο, ακόμη και τον ορισμό της. Οι αναλύσεις του Hans Jonas θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος αυτής της «Κοπερνίκειας επανάστασης» στην ηθική που ξεκίνησε παράλληλα από τον σύγχρονο φιλόσοφο Εμμανουήλ Λεβίνας. Η ευθύνη, νοούμενη ως υποχρέωση χωρίς επιλογή, ως ανημπόρια και ως βάρος (άλλοι πάντα με «είχαν ήδη όμηρο», σύμφωνα με τον τύπο του J. Greisch), είναι η προϋπόθεση της ανθρωπότητας και όχι η συνέπειά της. Μια αληθινή «υποταγή στην ετερότητα», αυτή η ευθύνη-ανησυχία θα έχει φυσικά ως πρώτη εντολή την ύπαρξη της ανθρωπότητας: γιατί, για κάθε άνθρωπο, «η πιθανότητα να υπάρχει ευθύνη είναι η απόλυτη προτεραιότητα» (PR σελ. 142). Από τέτοια αξιώματα ο H. Jonas οδηγείται στο να επανεξετάσει πλήρως τις ιδέες των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων και να αναπτύξει την «αρχή» του με πολύ παράδοξους όρους. Η νέα «ευθύνη» δεν βασίζεται σε πράξεις, αλλά στην «ικανότητα να κάνει». Το: «πρέπει λοιπόν να μπορείς» αντιστρέφεται σε: «μπορείς άρα πρέπει» (σελ. 177) δεδομένης της υπέρμετρης δύναμης της τεχνολογίας που, στην πραγματικότητα, λειτουργεί στον κόσμο, είτε μου αρέσει είτε όχι. Πρέπει να θεωρώ τον εαυτό μου ως έναν από τους διαχειριστές του πλανήτη, και ως τέτοιο, συνυπεύθυνο για το μέλλον του. Το αντικείμενο αυτού του καθήκοντος που είναι και «επιτακτικό και αμείλικτο» είναι το «εύθραυστο», το «φθαρτό ως τέτοιο», δηλαδή η φύση και η ζωή στο σύνολό της, και όχι μόνο ο άνθρωπος. Αυτή η «ευθύνη», τέλος, δεν είναι αμοιβαία: με υποχρεώνει σε ένα μέλλον που δεν υπάρχει και για το οποίο δεν θα λογοδοτήσω. Το παράδειγμα αυτής της κατάστασης υποχρέωσης χωρίς αμοιβαιότητα είναι η σχέση των γονέων με το νεογέννητο του οποίου η απεριόριστη στέρηση δημιουργεί αδιαμφισβήτητο καθήκον να τον βοηθήσει, μια απόλυτη υποχρέωση που ωστόσο δεν έχει άλλη βάση από την απλή εξέταση αυτής της ευθραυστότητας. Γιατί η σχέση του ενήλικα με το στερημένο παιδί δεν είναι νόμιμη: είναι ηθική, με την έννοια ότι είναι θεμελιωδώς ασύμμετρη και μη

αναστρέψιμη. Η ουσία της ηθικής –σύμφωνα με τον Emmanuel Lévinas και τον Hans Jonas– είναι να διοικείς χωρίς να υπόσχεται τίποτα σε αντάλλαγμα. Τι παραγγέλλει όμως; Ουσιαστικά σεβασμός στην ανθρωπότητα. Δηλαδή, πρώτα από όλα, να διασφαλίσουμε ότι υπάρχει ανθρωπότητα, ότι οι άνθρωποι μπορούν ακόμα να γεννηθούν και να συμβούν. Το ότι μπορούν τελικά να «ζήσουν καλά» είναι η δεύτερη εντολή, πολύ πιο δύσκολο να επιτευχθεί.

Αυτές οι υποχρεώσεις βρίσκουν τη μετάφρασή τους στην κατηγορηματική επιταγή του Jonas: «*Να ενεργείς με τέτοιο τρόπο ώστε τα αποτελέσματα της δράσης σου να είναι συμβατά με τη μονιμότητα μιας αυθεντικά ανθρώπινης ζωής στη γη*» (σελ. 30-31) ή ξανά: «*ποτέ ύπαρξη ή η Η ουσία του ανθρώπου στο σύνολό του δεν πρέπει να διακυβεύεται στα στοιχεία της δράσης*» (σελ. 62). Έτσι, το απλό γεγονός ότι μια τεχνική είναι δυνητικά επικίνδυνη πρέπει να οδηγήσει στην αναστολή της, επειδή η μη αναστρέψιμη φύση των συνεπειών «απαγορεύει το παιχνίδι με ζάρια». Αναγνωρίζουμε εύκολα στη φιλοσοφία του Jonas ότι συνοψίζουμε εδώ τη θεωρητική βάση αυτού που οι πολιτικοί σήμερα ονομάζουν ως «αρχή της προφύλαξης».

Γιατί να υπάρχει η ανθρωπότητα;

Μια τέτοια ηθική, η οποία βασίζεται στην ανησυχία να ληφθούν υπόψη τα συμφέροντα των μελλοντικών γενεών, απαιτεί μεγάλες ενστάσεις και προκαλεί μια λεπτή μεταφυσική συζήτηση. Για τον Hans Jonas, η ηθική περιλαμβάνει μεταφυσική. Αλλά αυτό μπορεί να βασίζεται μόνο σε αυτό το «ναι είπα να είναι». Αλλά γιατί πρέπει να εγκρίνουμε ή να υποθέσουμε αυτό που *είναι*, συμπεριλαμβανομένου ακόμη και αυτού που ίσως *θα* είναι; Γιατί, για παράδειγμα, να διατηρήσουμε με κάθε κόστος τα απειλούμενα είδη; Το «ναι που λέγεται στο ον», σύμφωνα με τον Jonas, είναι «εγγεγραμμένο στο ίδιο το είναι». Η ζωή, στην πραγματικότητα, θέλει τον εαυτό της και κάθε ζωντανός οργανισμός το μαρτυρά αυτό θέλοντας να επιμείνει στην ύπαρξη, αλλά και επιλέγοντας την ποιοτική ζωή. Αλλά τελικά γιατί να υπάρχει η ανθρωπότητα; Η φύση, άλλωστε, θα μπορούσε κάλλιστα και χωρίς εμάς! Και ακόμη πιο ριζοσπαστικά: γιατί καλύτερα να είσαι από το να μην είσαι; Σε όλους τους «αυτοσκεπτικιστές», ο Χανς Γιόνας απαντά ότι «ο απλός καταλογισμός της αξίας σε ένα ον έχει ήδη αποφασίσει υπέρ της προτεραιότητας του είναι έναντι του μη όντος - στο οποίο δεν μπορούμε να καταλογίσουμε τίποτα» (PRp 76). . Με άλλα λόγια, το ζήτημα της αξίας του όντος τίθεται μόνο αν τοποθετήσουμε τον εαυτό μας από τη σκοπιά του είναι, του οποίου την ύπαρξη επομένως προϋποθέτουμε! Ο συλλογισμός εδώ μπορεί να φαίνεται λίγο παράλογος, και, στην πραγματικότητα, σε αυτό το σημείο ο Χανς **Γιόνας** δεν πείθει όλους τους αναγνώστες του!

Διότι οι επιβεβαιώσεις αυτής της τάξης έρχονται σε αντίθεση με αυτήν την επίμονη αντίρρηση της μετα-καντιανής, μοντέρνας και μεταμοντέρνας σκέψης σήμερα: η εμπειρία θεωρείται απολύτως ανυπέρβλητη από το *ακαθόριστο* των θεμελίων, «αυτή τη στέρηση που σημαδεύει κάθε υπεύθυνο ον». Πρέπει να αποφασίσουμε, αλλά αναγνωρίζοντας την αδυναμία να κρίνουμε, γιατί δεν έχουμε πλέον κανένα κριτήριο που να μας επιτρέπει να γνωρίζουμε με βεβαιότητα τι είναι δίκαιο και αληθινό (δείτε σε αυτό το σημείο το άρθρο του E. de Fontenay "Κάτι σαν κάτι δεδομένο.." στο περιοδικό *Otherwise devoted to Responsibility*, σελ. 118-131, 1994).

Όσο συζητήσιμη κι αν είναι σε αυτό το σημείο, η φιλοσοφία του Jonas σχολιάζεται ευρέως σήμερα και αποτελεί αναφορά σε φιλοσοφικό επίπεδο. Συμπληρώνεται επίσης, ή επιβεβαιώνεται, από άφθονη νομική εργασία, της οποίας το έργο του EB Weiss αποτελεί μια διαφωτιστική ενημέρωση.

«Δεν κληρονομούμε τη γη, τη δανειζόμαστε από τα παιδιά μας» (ινδική παροιμία)

Αυτό το καλά τεκμηριωμένο βιβλίο καταγράφει πρώτα τα ήδη ισχύοντα κείμενα σχετικά με την προστασία της «κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας» και τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών, από τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης (1972) έως τη Διάσκεψη του Ρίο (Ιούνιος 92). Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο *Χάρτη για τη Φύση* (82): «Όλες οι κυβερνήσεις και όλοι οι λαοί του κόσμου πρέπει συλλογικά και ατομικά να εκπληρώσουν την ιστορική τους ευθύνη, έτσι ώστε ο μικρός μας πλανήτης να κληροδοτηθεί στις μελλοντικές γενιές σε μια κατάσταση που εγγυάται σε όλους μια ύπαρξη με σεβασμό ανθρώπινη αξιοπρέπεια". Η γενική αρχή που διατηρεί η EB Weiss είναι η εξής: κάθε γενιά είναι και θεματοφύλακας και χρήστης της κοινής φυσικής και πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ως «φύλακες του πλανήτη», έχουμε ορισμένες υποχρεώσεις απέναντι στις επόμενες γενιές, όπως και οι πρόγονοί μας είχαν υποχρεώσεις απέναντί μας. Κληρονομώντας το δικαίωμα να επωφεληθούμε από τη μεταβιβαζόμενη κληρονομιά, είμαστε υποχρεωμένοι να μεταδώσουμε με τη σειρά μας αυτήν την κληρονομιά. Εν ολίγοις: ανά πάσα στιγμή, κάθε γενιά είναι ο φύλακας ή ο διαχειριστής του πλανήτη, ταυτόχρονα με τον επικαρπωτή του.

Έχοντας καθιερωθεί αυτή η γενική αρχή, ο συγγραφέας επιχειρεί να μεταφράσει αυτήν την ιδέα σε κανονιστικές υποχρεώσεις. Διατυπώνει έναν ορισμένο αριθμό οδηγιών που είναι ακριβείς και συνετές, τις οποίες δείχνει ότι μπορούν να γίνουν αποδεκτές από πολιτισμούς πολύ διαφορετικών παραδόσεων (αρχή της διατήρησης των επιλογών, αρχή της διατήρησης της ποιότητας, αρχή του δικαιώματος δίκαιης πρόσβασης στην κληρονομιά προηγούμενες γενιές κλπ...). Δείχνει επίσης πώς τα προβλήματα που δημιουργούνται σήμερα από τις τεράστιες ανισορροπίες μεταξύ πλουσίων και φτωχών εθνών συνδέονται στενά με τα ζητήματα της δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών που μας απασχολούν εδώ. Επιχειρεί επίσης να απαντήσει στις κύριες ενστάσεις που έρχονται στο μυαλό των αναγνωστών και των νομικών. Σε αυτό το σημείο οι παρατηρήσεις του συμφωνούν με εκείνες του H. Jonas. και αυτός είναι ο λόγος που σκεφτήκαμε ότι θα μπορούσαμε να τις αντιμετωπίσουμε από κοινού σε μια συνολική κριτική συζήτηση των αξιώσεων των δύο συγγραφέων.

Η αξία της ύπαρξης

Ο ίδιος ο Hans Jonas διατυπώνει την αντίρρηση που θα δεχτούν οι αντίπαλοί του: το αξίωμα σύμφωνα με το οποίο «το είναι καλύτερο από το τίποτα» είναι αδύνατο να δικαιολογηθεί χωρίς τη θρησκεία. Πρέπει επομένως να θεωρηθεί, γράφει ο H. Jonas, «ως αξίωμα χωρίς αιτιολόγηση» (σ. 31): επειδή δεν υπάρχει αντίφαση, γράφει, «προτιμώντας μια σύντομη επίδειξη ακραίων επιτευγμάτων με πυροτεχνήματα από την πλήξη ενός άπειρου συνέχεια στη μετριότητα» Η μεταφυσική του H.Jonas θα βασιζόταν λοιπόν μόνο στο: «την επιθυμία να υποκλιθούμε μπροστά σε αυτό το ιερό που μόνο ο σεβασμός μας αποκαλύπτει» (σελ. 302) .

Αλλά μια τέτοια προσφυγή στα ιερά, θα πουν οι σχολιαστές, δεν συντομεύει καμία συζήτηση; Δεν οδηγεί φυσικά σε μισαλλοδοξία και φανατισμό; Στην πραγματικότητα, θα πρέπει να απαγορεύσουμε κάθε οντολογία και να θυμόμαστε ότι κάθε ηθική πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της γενικευμένης αμοιβαιότητας της νομικής ευθύνης. αφού κανείς δεν πρέπει να επιβάλλει τίποτα σε κανέναν χωρίς συζήτηση. Επιπλέον, η επιθυμία περιορισμού της ανθρώπινης ελευθερίας, με τον ισχυρισμό ότι η ανθρωπότητα πρέπει να παραμείνει πανομοιότυπη με τον εαυτό της (γιατί;) είναι αμφισβητήσιμη και επικίνδυνη. Δεν πρέπει να επιδιώκουμε να αρνηθούμε, σύμφωνα με τον G. Hottois, τον «αβυσσαλέο χαρακτήρα της ανθρώπινης ελευθερίας» και μπορούμε ακόμη να σκεφτούμε ότι ο μηδενισμός είναι επίσης «ελευθερία και, γιατί όχι, ελπίδα» (*On the Foundations of a contemporary ethics* , σελ. 31). Κανείς δεν είναι σε θέση να πει σε κανέναν ποιες είναι οι αντικειμενικές υποχρεώσεις του καθενός από εμάς, πολύ λιγότερο ολόκληρης της ανθρωπότητας, στο όνομα φιλοσοφικών θέσεων που είναι εξ ορισμού αμφισβητήσιμες.

Είναι αδύνατο να αντιμετωπίζουμε μια τέτοια κριτική με περιφρόνηση: ωστόσο, ο ίδιος ο H. Jonas παραδέχεται τον, αυστηρά, *αδικαιολόγητο* χαρακτήρα των μεταφυσικών επιλογών του, δεν μπορεί να κατηγορηθεί για δογματισμό, σκοταδισμό κ.λπ. Επί της ουσίας, ο E. de Fontenay εξηγεί καλά ότι , ακόμη και αν η ευθύνη πρέπει να αντιμετωπίσει «το ακαθόριστο των θεμελίων», αυτό σε καμία περίπτωση δεν μας απαλλάσσει από το να πρέπει να «απαντάμε» στις επόμενες γενιές. Είναι σαφές ότι αυτοί που πρόκειται να γεννηθούν δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση καμία «ομάδα πίεσης». Ωστόσο, και λαμβανομένων υπόψη όλων των πραγμάτων, έχουμε το δικαίωμα να στερήσουμε τον εαυτό μας από αυτήν την «εμπειρία αναποφασιστικότητας , αυτής της στέρησης που σηματοδοτεί κάθε υπεύθυνο ον» την μελλοντική ανθρωπότητα, την ανθρωπότητα που αποτελείται από αυτούς τους «φτωχούς ανθρώπους που δεν έχουν γεννηθεί ακόμη, χωρίς φωνή να ακουστεί»;

Έχουν δικαιώματα οι επόμενες γενιές;

Η Elizabeth de Fontenay υιοθετεί την Jonasian ιδέα της «ευθύνης», μια ιδέα της οποίας ο ορθολογικά και λογικά αδικαιολόγητος χαρακτήρας αναγνωρίζει ταυτόχρονα. Η συζήτηση μπορεί να παραμείνει ζωντανή μόνο μεταξύ των Jonassians που (όπως ο J. Testard) θεωρούν ότι, αν όλα είναι δυνατά σήμερα, όλα δεν επιτρέπονται και ότι «ο άνθρωπος δεν χρειάζεται να βελτιωθεί» (Esprit, Μάιος 91) και αντι- Jonassians (PA Taguieff, στο Esprit Μάρτιος-Απρίλιος 1994) που πιστεύουν ότι δεν μπορούμε να επιβάλουμε εκ των προτέρων όρια στην ελευθερία και ότι μια τέτοια «κάθαρση» θα αποτελούσε για την ανθρωπότητα έναν «ασφυκτικό περιορισμό» (Gilbert Hottois, σελ 21, *On the foundations of σύγχρονη ηθική*). Δεν πρέπει να αφήσουμε τον άνθρωπο να διατρέχει όλους τους κινδύνους της ελευθερίας;

Ταυτόχρονα, σε νομικό επίπεδο, η θέση του EB Weiss θέτει δύο σειρές προβλημάτων. Από τη μια πλευρά, δεν μπορούμε να πούμε – αυστηρά (δηλαδή, αν επιμείνουμε σε μια συμβατική θεωρία του δικαίου) – ότι οι «επόμενες γενιές» έχουν δικαιώματα. Θα σημειωθεί, ωστόσο, ότι υπάρχει μια σημαντική εξέλιξη στις νομικές θεωρίες σε αυτό το σημείο: σήμερα τείνουμε να παραδεχτούμε ότι η τάξη των όντων που πιθανόν να έχουν συμφέροντα (ζώα, μελλοντικές γενιές) είναι μεγαλύτερη από αυτή των πρακτόρων. (βλ. Jean-Yves Goffi, *Ο φιλόσοφος και τα ζώα*

του). Από την άλλη πλευρά, οι έννοιες του «εγκλήματος κατά της ανθρωπότητας και του «εγκλήματος χωρίς θύματα» (γενετική χειραγώγηση, κατασκευή ανθρωπινων κλώνων και χίμαιρων κ.λπ.) μαρτυρούν αυτήν την εξέλιξη: μπορεί κανείς να διαπράξει ένα «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας». – ενάντια στην ιδέα της ανθρωπότητας – χωρίς να έχει βλάψει κανέναν συγκεκριμένα (σχεδιάζοντας ένα τέτοιο έγκλημα για παράδειγμα). Το ερώτημα που τίθεται είναι τότε αυτό της θέσπισης πραγματικά δεσμευτικών νομικών προτύπων σε ένα τόσο αβέβαιο πλαίσιο. Μπορούμε να απαγορεύσουμε στις σημερινές γενιές να παραβιάζουν ορισμένους κανόνες στο όνομα των απροσδιόριστων δικαιωμάτων ή συμφερόντων των μελλοντικών γενεών; Και αν η απάντηση είναι ναι, ποιος θα ασκήσει αυτόν τον περιορισμό; Ποιοι (διεθνείς;) φορείς θα έχουν επαρκή νομιμότητα; Ούτε η προσφυγή σε ειδικούς, ούτε η προσφυγή σε οποιαδήποτε ηθική (ή θρησκευτική) αρχή μπορεί να θεωρηθεί ότι μπορεί να ανταποκριθεί σε τέτοιες προκλήσεις.

Τα πολιτικά ερωτήματα που θέτει το βιβλίο του H.Jonas δεν είναι λιγότερο ακανθώδες... Πώς μπορούμε να δημιουργήσουμε έναν «αναγκαίο» ενθουσιασμό για μέτρο; Αν η χρήση του φόβου παραμένει τουλάχιστον προβληματική, η ιδέα του Jonas εξακολουθεί να είναι λιγότερο υπερβολική από ό,τι πιστεύεται γενικά: μια ευρετική διαδικασία πολύ περισσότερο από ένα όργανο πειθούς, ο φόβος θεωρείται ως ένα λογικό μέτρο και όχι αποσταθεροποιητικό ή ακόμη και ανασταλτικό άγχος .

Επιπλέον, η ιδέα του Jonas για μια φωτισμένη ελίτ που αναλαμβάνει την ευθύνη (ένα είδος «καλοπροαίρετης τυραννίας», PR p 200) αυταρχικών και αντιδημοφιλών αποφάσεων προσελκύει την προσοχή ταυτόχρονα καθώς εμπνέει τις μεγαλύτερες επιφυλάξεις! Εάν η εκτίμηση των απειλών που βαραίνουν το μέλλον μας δεν είναι πλέον αρμοδιότητα της κοινής γνώμης, η παραμικρή αμφισβήτηση, υπό ένα τέτοιο καθεστώς, των αποφάσεων που λαμβάνονται θα αποκλείεται εξ αρχής. Αντίο δημοκρατία λοιπόν. Γιατί, αν θέλουμε να πιστέψουμε τον H. Jonas, ο πλουραλισμός μπορεί μόνο να «διασφαλίσει τη μονιμότητα της καταναγκαστικής προόδου» («Toward a philosophy of technology»). Ένα καθεστώς ολοκληρωτικού τύπου θα μπορούσε ακόμη και να είναι το τίμημα που πρέπει να πληρωθεί για να σταματήσει η αδιάκοπη βιασύνη (όπως αναφέρεται, σ. 36), επειδή δύσκολα μπορούμε να βασιστούμε στην «διαλυμένη παγκόσμια μειονότητα των δημοκρατικών και φιλελεύθερων κοινωνιών όπου κυριαρχεί η αφθονία για να λάβουμε αυταρχικά και αντιλαϊκά μέτρα που είναι απαραίτητα». Το ερώτημα τελικά τίθεται από τον H. **Jonas** με απόλυτη ειλικρίνεια: «Έχουμε το δικαίωμα να γίνουμε απάνθρωποι ώστε οι άνθρωποι να παραμείνουν στη γη;» (ΠΡ σελ 348).

Η προσφυγή στα ιερά;

Πέρα από αυτές τις μάλλον «ανατριχιαστικές» παρατηρήσεις - παρατηρήσεις προφανώς πάντα εις βάρος του H. Jonas - ας αναγνωρίσουμε με τους καλύτερους σχολιαστές ότι τα ερωτήματα που θέτει αυτή η φιλοσοφία δεν μπορούν να αποφευχθούν καθαρά και απλά με το πρόσχημα της υστεροφημίας, του σκοταδισμού κ.λπ. ... Εάν η ηθική δεν διαχωρίζεται από τον σεβασμό, και εάν ο σεβασμός, νοείται ως «στοργή του υποκειμένου που ανταποκρίνεται στο κάλεσμα του όλου-Άλλου» -για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του Lévinas- αναφέρεται σε κάτι που είναι

της τάξης του ιερού, γιατί να μην το παραδεχτείς και να το πεις; Πρέπει να συμπεράνουμε ότι η υποχρέωση να λαμβάνεται υπόψη το μέλλον της ανθρωπότητας παραμένει αδιανόητη χωρίς τη θρησκεία; Από το ιερό στο θρησκευτικό, υπάρχει ένα ορισμένο περιθώριο. Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε ότι ο σεβασμός για τα δικαιώματα της ανθρωπότητας –παρελθόν, παρόν ή μέλλον– μπορεί να έχει νόημα, ακόμη και έξω από κάθε ιεροποίηση των ανθρώπων ή της φύσης. Άλλωστε, η θρησκευτική πίστη δεν είναι απαραίτητη για να παραδεχτούμε – για παράδειγμα – ότι οι νεκροί έχουν δικαιώματα και ότι έχουμε καθήκον να ακούσουμε την έκκλησή τους (κυρίως το σιωπηλό κάλεσμα όσων παραμένουν άταφα...). Η θρησκεία δεν είναι επίσης η *απαραίτητη* προϋπόθεση για να κατανοήσουμε ότι οι άνθρωποι πρέπει οπωσδήποτε, σήμερα και αύριο, να προστατεύονται από τη δική τους υπερβολή. Τελικά, γιατί να μην παραδεχτούμε μαζί με τον Jonas –ακόμα κι αν πρέπει να πάρουμε το ρίσκο να κάνουμε λάθος– ότι η ανθρωπότητα ορίζεται από την ικανότητα να ανταποκρίνεται στο κάλεσμα, πέρα από το θάνατο καθώς και παρακάτω; της ζωής και του αποτελεσματικού λόγου, εκείνων των οποίων το μέλλον η ύπαρξη δεν είναι παρά μια απλή δυνατότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ γύρω από τον Jonas

- Hans Jonas: *Η αρχή της ευθύνης, μια ηθική για τον τεχνολογικό πολιτισμό*, Cerf, 1979
- Hans Jonas: *Toward a philosophy of technology*, (Hastings Center Report, Φεβρουάριος (1979)
- Έντιθ Μπράουν Βάις: *Δικαιοσύνη για τις μελλοντικές γενιές*, Εκδόσεις Le Sang de la terre, 1993
- Edgar Morin *Homeland*, 1993
- Συλλογικό: *Hans Jonas, φύση και ευθύνη*, Εκδόσεις Vrin 1993
- Gilbert Hottois: *The foundations of contemporary ethics* (Εκδόσεις Vrin 1993)
- Συλλογικό: *Ο χρόνος της ευθύνης υπό τη διεύθυνση του Frédéric Lenoir*, Editions Fayard, 1990
- Collective: *Responsibility*, Revue *Otherwise*, 1994
- Noëlle Lenoir *Στα σύνορα της ζωής*, Editions de la Documentation française, 1991)
- Jacques Testard *The transparent egg*, Coll.Champs, Editions Flammarion, 1986
- Michel Lacroix *Humanicide*, Editions Plon, 1994
- Dominique Lecourt *Against φόβο*, Editions Pluriel, 1993
- Jean-Pierre Sérís *Technique*, Editions des PUF 1994
- Cornélius Castoriadis *The decay of the West*, in *The Crossroads of the Labyrinth*, Editions du threshold, 1991
- Jean-Yves Goffi, *Ο φιλόσοφος και τα ζώα του*, Ed. Chambon, 1993
- Cahiers de Saint Martin *για την οικολογία*, 19 93.
- Revue Esprit: Dossier: "The risks of gene purification" Φεβρουάριος 1994

Άρθρα για τον Χανς Γιόνας:

- " Φιλοσοφία. Αναδρομική και προοπτική στα τέλη του αιώνα (Κριτική: *The European Messenger N°7, Editions PO .L.*)
- «Το φορτίο και η χάρη του να είσαι θνητός» (στο *The Foundations of Contemporary Ethics*, Vrin 93)

- «Συνέντευξη με τον H.Jonas» (Revue *Esprit*, Μάιος 91)
- «Ο Hans Jonas και η ηθική της ευθύνης» Bernard Sève (Revue *Esprit*, 9 Οκτωβρίου)
- «Είναι αναπόφευκτος ο οικολογικός κίνδυνος; » Jean-Marie Poursin (Revue *Esprit*, Ιούλιος 93) Jean-Marie Poursin
- «Ανθρώπινα δικαιώματα και οικολογία» Dominique Bourg (Esprit, Οκτώβριος 92)
- "Return of eugenics" PA Taguieff (Revue *Esprit*, Μάρτιος Απρίλιος 94)
- «Η αγάπη για τον κόσμο και η αρχή της ευθύνης» Jean Greisch στο *Responsibility* , Revue *Otherwise*, 1994
- «Κάτι σαν κάτι δεδομένο» Elizabeth de Fontenay, στο *Responsibility* , Revue *Autre*, 1994

Γλωσσάρι γύρω από τον Jonas

Καταλογισμός : (*ετυμ:* λατινικό *imputare*, «καταλογίζω», «αποδίδω»). Χαρακτήρας μιας πράξης που μπορεί να *καταλογιστεί* (ή να αποδοθεί) σε κάποιον, πράγμα που σημαίνει ότι αυτό το άτομο, ως ελεύθερο και συνειδητό υποκείμενο, θεωρείται ηθικά και (ανάλογα με την περίπτωση) νομικά υπεύθυνο για ό,τι έκανε. Επομένως, πρέπει να αναγνωρίσει ότι ήταν ο συγγραφέας και να αναλάβει τις συνέπειες.

Νόμος :

1) Κοινή έννοια: ηθική δύναμη να απαιτεί κανείς κάτι δυνάμει ενός αναγνωρισμένου κανόνα ή αρχής. Τα δικαιώματα προκύπτουν πάντα από σιωπηρές συμβάσεις που θεσπίζουν υποχρεώσεις που αντιστοιχούν σε αυτά τα δικαιώματα: δεν υπάρχουν δικαιώματα χωρίς αμοιβαίες υποχρεώσεις.

2) Νομική έννοια: σύνολο κανόνων και κανόνων που διέπουν την κοινωνική ζωή και που εκφράζονται με νόμους. «Θετικό» δίκαιο είναι ο νόμος που ισχύει σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. «Δημόσιο δίκαιο» είναι αυτό που αφορά τις σχέσεις των πολιτών με την εξουσία. Το «διεθνές δίκαιο» διέπει τις σχέσεις των εθνών μεταξύ τους καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των υπηκόων αυτών των εθνών.

3) Φιλοσοφία: «φυσικός» ή ακόμη και «λογικός» νόμος είναι αυτός που υποτίθεται ότι προκύπτει από τη φύση του ανθρώπου, εφόσον προϋπάρχει οποιασδήποτε συμβατικής διάταξης. Το φυσικό δίκαιο τίθεται ως ανώτερο από κάθε θετική νομοθεσία. Αποτελεί την ουσιαστική αναφορά για κάθε άνθρωπο που αρνείται να υποταχθεί στο θετικό δίκαιο για ηθικούς λόγους (δικαίωμα στην ανυπακοή, που ενσαρκώνει η Αντιγόνη ή ο Σωκράτης).

Ον : (*ετυμ:* λατινικά *esse* , to be)

1) Ρήμα: εκφράζει το γεγονός του υπάρχοντος, ή την ουσία (φύση, ταυτότητα κάτι) ή ακόμα και ανήκει σε μια κατηγορία, σε ένα είδος

2) Ουσιαστικό: οτιδήποτε είναι, ή υπάρχει. Ως εκ τούτου, το Είναι αναφέρεται τόσο σε πραγματικότητες που δημιουργούνται, αλλά και σε ουσίες ή ιδέες που «είναι» αν και με

αφηρημένο τρόπο

. όχι γένος» (Αριστοτέλης).

Ύπαρξη : (*ετυμ* : λατινικά *existentia* , από *ύπαρξη*, προέρχομαι από, άνοδος από, *de ex*, βγαίνω έξω, και *sistere, stand*) Τρόπος ύπαρξης που διακρίνεται από αυτόν των ουσιών και που είναι συνώνυμος με την «αποτελεσματική πραγματικότητα» σε αντίθεση σε μια απλά συλληφθείσα πραγματικότητα βλέπε Ουσία/ύπαρξη

κεφάλαιο 1 σ 00 και Από μόνη της/ για τον εαυτό της σελ 00

Οντολογία : (*ετυμ*: ελληνικά *επί* , *οντος*, *ον* και *λογος* , επιστήμη, λόγος)

1) Πρωτότυπη σημασία: δηλώνει, από τον 17ο αιώνα, το μέρος της φιλοσοφίας που αφορά το «είναι ως *όν*», που αντιστοιχεί σε αυτό που ο Αριστοτέλης ονόμασε πρώτη φιλοσοφία.

2) Σύγχρονη φιλοσοφία: οι υπαρξιστές διακρίνουν τη μελέτη των νόμων του *όντος* ως ουσία (ουσιοκρατία) και τη μελέτη της ύπαρξης μοναδικών συγκεκριμένων *όντων* ή «*όντων*» (υπαρξισμός).

Μεταφυσική : (*ετυμ* : από το *meta* , *after*, and *phusica* , φύση· από τον Μεσαίωνα το *meta* αλλάζει νόημα και σημαίνει: πέρα)

1) Στον Αριστοτέλη: συνώνυμο της οντολογίας, δηλώνει την πρώτη φιλοσοφία που αφορά τις αρχές και τις πρώτες αιτίες και εστιάζει σχετικά με τη μελέτη του «είναι ως *όν*»

2) Από τον Καρτέσιο: η μεταφυσική, μεταξύ των φιλοσόφων του 17ου αιώνα, είναι κερδοσκοπική γνώση που δεν βασίζεται σε καμία αισθητή εμπειρία, και η οποία σχετίζεται πιο συγκεκριμένα με το να είσαι ως *όν*, ή ακόμα και με το ουσία όλων όσων είναι

3) Στον Καντ: ο ανθρώπινος λόγος δεν μπορεί να φτάσει τα απόλυτα, τα άνευ *όρων*, πράγματα από μόνα τους. Ο Καντ δίνει στη λέξη «μεταφυσική» μια νέα σημασία, η οποία αναφέρεται στην ίδια την κριτική επιχείρηση: «*συστηματικά διατεταγμένη απογραφή όλων όσων οφείλουμε στη λογική μας*»

4) Σύγχρονη έννοια: έρευνα για οτιδήποτε σχετίζεται με το νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης: η μεταφυσική συνιστά σύμφωνα με τον Σαρτρ «*μια προσπάθεια να ενστερνιστεί η ανθρώπινη κατάσταση στην ολότητά της*»

5) Στον Χανς Γιόνας: συνώνυμο της «*οντολογίας*», η αμφισβήτηση του *όντος*, και πιο συγκεκριμένα του λόγου του *όντος* και της υποθετικής αξίας όλου αυτού που είναι.

Οικολογία : (*ετυμ*: ελληνικός *οίκος* , σπίτι, βιότοπος και *logos* , επιστήμη, μελέτη) Όρος που δημιουργήθηκε το 1866 από τον φυσιοδίφη Ernst Haeckel, ο οποίος ορίζει την οικολογία ως «*το σύνολο της επιστήμης των σχέσεων του οργανισμού με το περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων με την ευρεία έννοια όλες τις προϋποθέσεις ύπαρξής του.*»

1) Τρέχουσα σημασία: σύνολο πολιτικών κινήματων που θέτουν ως στόχο τον περιορισμό της υποβάθμισης του περιβάλλοντος μας και αμφισβητούν την κυρίαρχη ιδεολογία στο βαθμό που βλέπει την «*πρόοδο*» ως αναπόφευκτη και ευεργετική κίνηση. 2

) Φιλοσοφία: θεωρία σύμφωνα με την οποία Η φύση είναι ένα ζωντανό *ον* που, ως τέτοιο, είναι εύθραυστο και που αξίζει να προστατεύεται και να διατηρηθεί. Μπορούμε να διακρίνουμε μια φονταμενταλιστική οικολογία, για την οποία η φύση έχει εγγενή αξία, και μια

περιβαλλοντική οικολογία, για την οποία η φύση πρέπει να προστατεύεται ως περιβάλλον που διατηρεί τη δυνατότητα επιβίωσης της ανθρωπότητας σε αξιοπρεπείς συνθήκες (Luc Ferry *The new ecological order*).

Ευρετική : (ετυμ: *heuriskein* , find, de *heuris* , καλή μύτη, φλερτ) 1) Επίθετο: Που αφορά την έρευνα. Μια «ευρετική» υπόθεση είναι μια υπόθεση που χρησιμεύει ως κατευθυντήρια αρχή στην έρευνα. 2) Ουσιαστικό: Μέρος της επιστήμης που σχετίζεται πιο συγκεκριμένα με την έρευνα καθώς και με την κριτική εγγράφων και δεικτών.

Ιερό : (ετύμ: λατινικό *sacer* , ιερό, από το *sacire* , αφιερώνω, καθιστώ απαραβίαστο με θρησκευτική πράξη) 1) Κοινή έννοια: δηλώνει οτιδήποτε ανήκει σε ξεχωριστό και απαραβίαστο τομέα και που αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης λατρείας 2) Θρησκεία: οτιδήποτε σχετίζεται με τη θρησκεία, προκαλώντας σεβασμό, σεβασμό και φόβο. Το ιερό αναφέρεται στο μυστήριο και το άγνωστο, αλλά και σε κάτι τρομερό που πρέπει να διαχωρίζεται ξεκάθαρα από το «βέβηλο» και το οποίο μπορεί να προσεγγιστεί ως τέτοιο μόνο μέσω κατάλληλων τελετουργιών 3) Κοινωνιολογία: Ως ιερή θεωρείται, πέρα από αυτό που είναι αντικείμενο του θρησκευτικού σεβασμού, ό,τι οι απαγορεύσεις προστατεύουν και απομονώνουν. Κάθε κοινωνία ορίζει το ιερό όπως κρίνει. Το μόνο κοινό σημείο κάθε τι που θεωρείται ιερό (όπως τα ταφικά καθήκοντα, για παράδειγμα, ή ο σεβασμός που οφείλεται στους νεκρούς), είναι ότι ό,τι είναι «ιερό» έχει μεγαλύτερη αξία από τη ζωή, και επομένως αξίζει θυσίες, ακόμη και την υπέρτατη θυσία. Μια κοινωνία χωρίς κάθε τι ιερό δεν φαίνεται νοητή. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η φύση γενικά έχει μια ιερή διάσταση. Αυτή η ιερότητα της φύσης λείπει σήμερα, όταν μερικοί άνθρωποι αναρωτιούνται γιατί πρέπει να αλλάξουν την ανεύθυνη συμπεριφορά τους απέναντι στον πλανήτη (βλ. Edgar Morin: *Terre-patrie* , 1993)